

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

МЕТОЛІДІ КАТЕРИНА ІГОРІВНА

УДК 821.161.1-31

**ФУНКЦІЯ ПАРАТЕКСТУ І ЙОГО ФОРМИ В РОМАНІ
В. К. КАНТОРА «КРЕПОСТЬ»**

10.01.02 – російська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор
Андрущенко Олена Анатоліївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
перший проректор, професор кафедри
світової літератури

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Гусєв Віктор Андрійович,
Дніпропетровський національний
університету імені Олеся Гончара,
професор кафедри зарубіжної літератури;

кандидата філологічних наук, доцент
Ступницька Наталія Миколаївна,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна., доцент кафедри
англійської мови.

Захист відбудеться «15» грудня 2017 року о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.03 в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221-А.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий «11» листопада 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Разуменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Добре знайоме філософам і літературознавцям ім'я Володимира Карловича Кантора у 2005 р. журналом «Le Nouvel Observateur» було включене до переліку 25-ти найвидатніших сучасних мислителів. Його художні, літературно-критичні й філософські праці неодноразово ставали об'єктом уваги критиків, які відзначали, що письменник продовжує традиції Ф. Достоєвського та В. Соловйова. Утім, художня спадщина автора й нині перебуває переважно поза науковим обігом. І це при тому, що в його творах, у тому числі й «Крепости» (1996), знайшли відображення провідні тенденції розвитку сучасного російського роману. Створений на перетині філософської й художньої літератури й маючи великий публіцистичний потенціал, цей роман засвідчує свідоме засвоєння попереднього досвіду російської філософської прози.

Тож актуальність вибраної теми обумовлена тим, що найважливіші аспекти поетики цього твору В. Кантора досі не осмислені літературознавством, без чого важко визначити місце творчості письменника в сучасній російській літературі та оцінити вплив його художнього досвіду на її розвиток. Без вивчення такої важливої й оригінальної складової історії російської літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. уявлення про її своєрідність буде неповним. Таким чином дослідження цієї проблеми сприятиме й відтворенню цілісної картини складних і суперечливих тогочасних художніх процесів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконане в рамках реалізації комплексної теми «Закономірності розвитку та взаємодії європейських літератур у ХІХ–ХХІ ст.» (держ. № 0111U006441 УкрІНТЕІ, № 03-038 від 25 травня 2011 р.), що розробляється кафедрою світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 3 від 30 травня 2014 р.).

Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб охарактеризувати форми паратексту і його функцію в романі В. Кантора «Крепость».

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- висвітлити історію вивчення й оцінку творчості В. Кантора сучасною критикою;
- охарактеризувати основні теоретико-методологічні підходи до дослідження паратексту;
- проаналізувати конкретні форми інтертекстуальності в романі «Крепость», запропонувати їхню типологію;
- з'ясувати значення паратекстуальних зв'язків у творі;
- осмислити поетику епіграфів;
- виявити особливості тексту в тексті роману, з'ясувати жанрову своєрідність і роль в архітектоніці роману вставних елементів: новел, статті, есе;
- осмислити семантику заголовків;

- визначити місце твору В. Кантора «Крепость» у розвитку сучасного російського роману.

Об'єкт дослідження: роман В. Кантора «Крепость», філософські праці письменника «“Судить Божью тварь”». Пророческий пафос Достоевского: очерки», «В поисках личности: опыт русской классики», «Русский европеец как явление культуры (философско-исторический анализ)», «Русская классика, или Бытие России».

Предмет дослідження – поетика паратексту, його функції та форми в романі В. Кантора «Крепость».

Методи дослідження. Відповідно до специфіки досліджуваного матеріалу застосовано системний підхід, який передбачає використання цілісного, порівняльно-типологічного методів, методів інтертекстуального та мотивного аналізу художнього твору. *Цілісний* метод дозволив з'ясувати властивості елементів досліджуваного твору залежно від їхнього місця та функцій усередині його складної художньої системи. *Порівняльно-типологічний* метод використовується при аналізі «вічних» тем і «вічних» героїв як результату зближення, що пояснюється подібними суспільно-історичними умовами розвитку літератури. Метод *інтертекстуального* аналізу застосовано для виявлення форм і особливостей входження в роман В. Кантора «чужого» слова, а метод *мотивного* аналізу дозволив визначити в тексті роману провідні мотиви та з'ясувати їхню функцію.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше проаналізовані функція та конкретні форми інтертекстуальності в романі В. Кантора «Крепость», запропонована їхня типологія; з'ясовано значення паратекстуальних елементів; осмислена поетика епіграфів і семантика заголовків; виявлені особливості тексту в тексті, охарактеризована жанрова своєрідність роману та роль в його архітектоніці вставних елементів; визначено місце твору В. Кантора «Крепость» у розвитку сучасного російського роману.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали та висновки дисертації можуть бути використані при вивченні російської літератури ХХ ст. у вищій школі, у спецкурсах і спецсемінарах, присвячених розвитку сучасної романної прози та проблемам паратекстуальності, а також у подальших дослідженнях творчості В. Кантора.

Апробація результатів дослідження. Робота в повному обсязі обговорювалася на засіданні кафедри світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Окремі положення дисертаційної роботи знайшли відображення в доповідях на Міжнародних та всеукраїнських конференціях «Література в контексті культури» (Дніпропетровськ, 2014, 2015), на XVI – XIX Міжнародних читаннях молодих учених пам'яті Л. Я. Лівшиця (Харків, 2012, 2013); на XXI, XXII Міжнародних наукових конференціях «Мова і культура» імені проф. Сергія Бураго (Київ, 2012, 2013), на Міжнародній науковій конференції «Духовные векторы литературы: сопряжения и пересечения» (Белгород, 2013).

Основні положення дисертації викладені в 7 публікаціях, з яких 6 надруковані в спеціалізованих наукових виданнях, що індексуються наукометричними базами даних, у тому числі в «Index Copernicus».

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел, що налічує 246 позицій. Загальний обсяг дослідження становить 181 сторінка, із них 159 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовуються актуальність обраної теми, визначається мета, завдання, об'єкт, предмет дослідження, розкривається наукова новизна, практичне значення отриманих результатів, наводяться дані про їхню апробацію.

Розділ 1 «Історія вивчення проблеми» складається із двох підрозділів. У підрозділі *1.1. «Творчість В. К. Кантора в оцінці критики»* йдеться про сприйняття творів письменника сучасниками. Відзначається, що вони оцінювалися в контексті розвитку російської літератури кінця ХХ ст. у зв'язку з кризою, зумовленою занепадом імперії, її ідеології та альтернативних до неї парадигм (А. Мережинська). Творчість В. Кантора посідає окреме місце, «випадаючи» із загальних характеристик літератури кінця ХХ – ХХІ ст.

В. Кантор – відомий письменник і філософ, автор чотирьохсот п'ятдесяти наукових праць, лауреат премії Генріха Белля (Німеччина, 1992, за роман «Крокодил») і відзнаки «Золотая Вышка» (НДУ-ВШЕ, 2009, за досягнення в науці). Його тричі було номіновано на Букерівську премію, він став лауреатом шостої Артїади народів Росії (2001), член Спільки письменників (з 1988 р.) і Спільки журналістів (з 1981 р.), багато років співпрацює з журналом «Вопросы философии» РАН як редактор відділу. Деякі ознаки побуту редакції цього відомого журналу знайшли відображення в аналізованому нами романі «Крепость». У середині сімдесятих років В. Кантор заявив про себе як серйозний дослідник філософії і літератури: спадщина Ф. Достоєвського та М. Чернишевського – ключові в його науковій діяльності. На початку ХХІ ст. монографії В. Кантора стають більш публіцистичними: він залишається в числі небагатьох російських мислителів, які відстоюють необхідність європейського шляху розвитку Росії.

У підрозділі відтворюється історія становлення В. Кантора як прозаїка, аналізуються відгуки на його твори в 1970-х – 1980-х рр. Рецензенти (В. Розов, С. Соловейчик, В. Іващенко, О. Прийма та ін.) високо оцінювали письменницьку майстерність автора, його здатність до філософствування, однак відзначали відсутність радянської проблематики. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. М. Євдокимов, В. Сурганов, В. Непомнящий писали, що В. Кантор талановитий оповідач, але розглядає проблеми існування людини так, «ніби радянської влади не існує» (Л. Копелев). Як зізнавався сам письменник, «вічною» темою в його творах були «людина і її душа». У їхньому осягненні він орієнтувався «не на сьогоднішнє, а на класику, на вічне». «Висока» філософська проза В. Кантора «вибивалася» з літератури, адресованої широкому колу читачів, і водночас не сприймалася, як постмодерністський експеримент.

У 1986 р. вийшов у світ його роман «Крокодил», відзначений премією Г. Белля. У західних рецензіях відзначалося, що це неперевершена книга про долю приреченої інтелігенції ХХ ст.

У 1990 р. була надрукована його збірка «Историческая справка», у 1991 р. – роман «Победитель крыс», створений у традиціях психологічної прози. Популярність письменникові принесли книжки «Поезд “Кельн-Москва”» (1995), «Мутное Время» (1995), роман-казка «Чур» і повість «Соседи» (1998), у яких виявляються перегуки із творчістю Х. Л. Борхеса, Ф. Достоєвського, Дж. Р. Р. Толкіна, Ф. Ніцше, Ф. Кафки, О. Пушкіна та постає проблематика кінця історії, тоталітаризму, кризи християнства (О. Люсій). Алюзії на творчість Ф. Достоєвського й М. Гоголя відчутні в повісті «Рождественская история, или Записки из полумертвого дома» (2002) та збірці «Соседи: Арабески» (2008).

Історія створення й публікації роману «Крепость» складається з декількох етапів. Задум роману виник ще в 1965 р., коли В. Кантор написав повість «Сочинение». Її головний герой, Петя Востріков, і тема його шкільного твору потім увійшли в роман «Крепость». Повернутися до задуму письменникові допоміг позитивний відгук В. Кромера, який відзначив, що для радянських журналів повість навіть не антирадянська, а «просто з іншої шухляди».

Через загрозу арештів і вилучення рукописів у свого найближчого оточення В. Кантор був змушений переховувати повість у Таллінні в Е. Тінна, і до створення роману повернувся лише в 1989 р. Після подій 1991 р. йому знову довелося подбати про рукопис, цього разу твір зберігався в Німеччині, у Дагмар Геррманн, співробітниці проекту Льва Копелева «Немцы глазами русских и русские глазами немцев».

Лише в 1996 р. роман «Крепость» у скороченому вигляді був опублікований у журналі «Октябрь» і одержав схвальні відгуки критики. Так, Д. Бавильський відзначав важливість думки автора про роль літератури як інституту суспільного розвитку: без літератури починається «загальна руїна і запустіння».

Остаточна редакція роману «Крепость» вийшла у світ у 2015 р. Критики зауважували тему приреченості інтелігенції кінця ХХ ст., екзистенційного жаху перед дійсністю та композиційну оригінальність роману з відкритим провокативним фіналом.

У рецензіях М. Загідулліної ставилося питання про барокову природу роману, з чим ми не погоджуємося в дисертації. Рецензентка підкреслювала інтелектуальну складність твору, який охоплює життя різних поколінь і поєднує різні жанри, стилі, форми. На наш погляд, називати письменника продовжувачем барокового стилю помилково, оскільки можна говорити тільки про наявність елементів цього художнього явища.

Характерною рисою творів В. Кантора є їхня філософічність. Автор вибудовує свою творчість на перетині літератури і філософії, прагнучи відобразити метафізичний зміст класичної літератури. Філософічність поєднується в його художній прозі з ідеєю європейства та чистоти духовних основ, що нагадує модерністську, за своєю суттю, спробу перетворення дійсності засобами культури. Філософствування письменника сягає своїх витоків у традиції філософської прози О. Герцена,

К. Леонтьєва, Ф. Достоевського, Л. Толстого, інтелектуалів Ф. Степуна, П. Струве, С. Франка, Г. Федотова, О. Койре, Г. Шпета. Їхнє прагнення «переналадити механізм культури» (О. Жукова) притаманне й В. Канторові, що виводить російську національну культурну ідентичність через європейський код культури – християнський універсалізм. Його повісті та романи були відзначені як «пророчі» і як такі, що випереджають сучасну авторові епоху.

У підрозділі **1.2. «Теоретико-методологічні основи дослідження: паратекст і його форми»** пропонується такий підхід до вивчення роману «Крепость», при якому у центр аналізу висуваються специфічні форми діалогу письменника з попередньою літературою та форми включення в нього читача, що видається головною особливістю поетики творів автора.

У підрозділі осмислені різні концепції інтертекстуальних відносин (М. Бахтіна і Ж. Жанетта). Згідно з концепцією М. Бахтіна будь-який текст сприймається в режимі «діалогу» між автором і читачем, що передбачає наявність адресатності, інтенціональності та прогнозування прагматичної реакції. Завдяки цьому виникає «інтерпретаційне нарощування змісту» (О. Геращенко).

Згідно з постструктуралістськими концепціями Ю. Крістевої, а пізніше Р. Барта, у літературознавстві формується більш широке розуміння інтертекстуальності як типової властивості текстів, що виростають одне з одного. Ю. Крістева розуміє «інтертекстуальність» як «пермутацію текстів», коли в просторі одного тексту висловлювання з інших текстів взаємодіють одне з одним. Основним висновком теорії Р. Барта було переосмислення традиційних ієрархічних взаємин між читачем і автором тексту. Учений визначає інтертекстуальність як засіб перетворення читача й автора на суб'єктів комунікації. У роботі ми відзначаємо, що ряд учених не розмежовують їх (С. Стройков, Ю. Степанов, Л. Грузберг, Є. Політико, І. Сидоренко). Н. Пьєге-Гро вважає інтертекстуальність пристроєм, що сприяє перезапису одного тексту засобами іншого тексту, а інтертекстом – усю сукупність текстів у цьому тексті.

Актуальною науковою проблемою є також типологія основних інтертекстуальних форм (М. Ріффатерр, І. Арнольд та ін.). Типологію, використану в дисертації, запропонував Ж. Жанетт, що розрізняв п'ять типів міжтекстових зв'язків: архітекстуальність, інтертекстуальність; метатекстуальність, паратекстуальність, гіпертекстуальність. Теорія Ж. Жанетта лягла в основу робіт Н. Фатєєвої, І. Смирнова, Н. Олизько та ін.

Літературознавці відзначають, що однією з характерних рис роману кінця ХХ ст. є широка інтертекстуальність. Роману «Крепость» притаманний саме паратекст, який представлений заголовками, прологом, епіграфами та вставними текстами. У підрозділі пропонується термінологічний опис і можливі класифікації кожного з цих елементів і відзначається, що у творі вони взаємозалежні: співзвучні його темі, актуалізують його значеннєві домінанти, обумовлюють глибинний онтологічний підтекст.

Другий розділ «Поетика епіграфів у романі В. К. Кантора “Крепость”» складається із чотирьох підрозділів. У підрозділі **2.1. «Пушкінські епіграфи»** відзначається, що зв'язок тексту роману та «чужого слова» з творів попередніх епох

різноманітна. Кожному із двадцяти трьох розділів роману передують метонімічні (Н. Кузьміна) епіграфи, що є цитатами з творів і виступають «знаками-заступниками» цитованого тексту.

Але в цьому романі епіграфи відсилають не лише до твору, але й до всієї творчості цитованих авторів і їхньої рецепції, що характерно для модерністського типу інтертекстуальності. Відносини між епіграфом і оповіддю вибудовуються за принципом узгодження, коли основні мотиви й образи одержують розвиток у розділах. Так роман В. Кантора встановлює зв'язок із класикою й актуалізує її ключові моменти. Водночас епіграф нерідко намічає тільки зовнішній контур подій, позначає їхню домінанту, а в тексті розділу автор вдається до вільних асоціацій, зближень, парадоксальних ототожнень. Визначення зв'язків, які виникають між епіграфами, текстами розділів і романом загалом має певну складність і спонукає до включення в тлумачення безлічі відсилань, алюзій, співвіднесень.

Більшість епіграфів до розділів роману є цитатами з віршів, з повісті «Пиковая дама» і роману у віршах «Евгений Онегин» О. Пушкіна. Так, епіграфом до другого розділу є строфа: «Парки бабье лепетанье, <...> Что тревожишь ты меня?». На перший погляд, вона характеризує стан одного з персонажів, Петі, який переживає глибокий психологічний дисонанс і перебуває в полоні своїх страхів. Але образ парок ремінісцентно відсилає до римських міфологічних богинь, пов'язаних з мотивами долі й смерті. У романі парки представлені «бабами», «професорськими дружинами та вдовами», чиє життя проходила на лавочках біля під'їзду та які були ніби співпричетними до швидкоплинності буття й неминучої загибелі. Пограничний стан між життям і смертю, асоційований з образом «бабів», як і пушкінський вірш, підкреслює вразливість людського існування.

До трьох розділів роману подані епіграфи з повісті «Пиковая дама», з якою текст сучасного твору пов'язаний безліччю явних і неявних перетинів. Як і в «Пикової даме», сюжет «Крепости» складається з подій, що розгортаються не тільки в причинево-часовій площині, але й у різних сферах суб'єктного сприйняття. На їхніх перетинах утворюється єдність оповідної тканини. Цей паралелізм оповідних рядів, пов'язаних між собою сюжетно, але які відповідають різним відрізнякам оповідного часу і різним сферам свідомості героїв, створює семантичну багатозначність твору. Кожен епіграф містить у собі сюжетно визначальну інформацію, але вона далека від буквального трактування й спонукає розглядати весь контекст цитованого уривку. У такій інтерпретації виникає багатозначність, багатомірність простору тексту.

У підрозділі аналізуються епіграфи з «Пикової дами» і показано, що вони виконують передусім характерологічну та метатекстову функції, оскільки, крім характеристики персонажів, включають текст роману в класичну літературну й культурну парадигму. Так, у романі було продовжено й розвинуто тему гри з долею; образів «баби» та її «нахлібниці»; героїні «чуттєвої повісті» (Ліна – Лізавета Іванівна – «Бедная Лиза» М. Карамзіна) тощо. Через розповідь про трагедію життя Іллі Тимашева реалізується змістовно-концептуальна функція епіграфа.

Автор зіштовхує головного героя з Розою Моїсеївною в питанні про сутність існування людини: осягнення таємниці буття розглядається ними з соціоцентричної

і антропоцентричної позицій. У цьому розділі визначається важливий ланцюжок персонажів: Ліна – Ілля Тимашев – Роза Моїсеївна, що точно повторює пушкінську (Ліза – Германн – графиня) і створену Ф. Достоевським (Соня – Раскольников – баба-лихварка).

Епіграфами до декількох розділів є цитати з «Евгения Онегина». У розділ «Существо с Альдебарана» відкривається рядками з VIII розділу пушкінського роману про «маски» Мельмота і Чайльд Гарольда, які приміряє Онегін. Вони співвіднесені з «масками» Іллі Тимашева: «базікало» в редакції, «філософ» у товаристві Бориса Кузьміна, «добропорядний сім'янин». Водночас Тимашев, як і Онегін, відчуває, що він чужий для свого часу та суспільства. В. Кантор наділяє персонаж рисами онегінського типу. Про це свідчить і епіграф до розділу XIX «Вольер»: «Но это кто в толпе избранной <...> В его лице? Зачем он здесь?». Епіграф підкреслює відчуття Іллею Тимашевим внутрішньої непевності, душевної самотності, незрозумілості.

Змістовно-підтекстова функція епіграфа проявляється в ставленні В. Кантора до екзистенціального світовідчуття персонажа. Епіграфом до розділу «Историсофия за обедом» вибраний рядок з I розділу «Евгения Онегина»: «Как пламенно красноречив...». Подібно до Онегіна, Тимашев використовує своє красномовство для завоювання жіночого серця, провадить філософські бесіди, спостерігаючи за тим, як Ліна захоплюється ним. Співвіднесення з пушкінським романом також спостерігається в зближенні автора зі своїм героєм. Цитовані персонажем уривки зі статті про Гете й Толстого ввійшли в статтю В. Кантора «Самый, самый, самый, или Толстой contra Гёте» (2000). Спорідненість ідей і близькість автора-оповідача як цитованого роману, так і аналізованого, реалізує змістовно-підтекстову функцію епіграфа.

X розділ «Умствования» відкривається подвійним епіграфом: з II розділу «Евгения Онегина» та з роману Мігеля де Унамуно «Туман». Перший задає паралель між Тимашевим – Кузьмінім і Онегіним – Ленським. У «Крепости» суперечки між Іллею Тимашевим і Борисом Кузьмінім мають соціополітичну спрямованість і стосуються історіософської концепції М. Чернишевського. Другий епіграф вимагає залучення широкого смислового комплексу з роману «Туман»: підкреслена невигаданість сюжету і персонажів, їхній дуже гострий конфлікт із оточуючим суспільством, протиріччя у внутрішньому світі. Ілля Тимашев так само, як і Августо, не може усвідомити своє місце в житті. Реальність, що проникає у свідомість обох героїв, не прояснює «туман», у якому вони живуть, а їхні рішення ухвалюються під час філософствування з іншими персонажами. Співвідношення епіграфа, запозиченого з російського роману, із цитатою з екзистенціальної іспанської новели створює значеннєву об'ємність розділу.

Епіграфом до XI розділу «Из рассказов Бориса Кузьмина» є рядок з IV розділу «Евгения Онегина»: «Пишите оды, господа...». У ході її аналізу відтворюється суперечка О. Пушкіна з В. Кюхельбекером про жанр оди, про загальний напрямок розвитку літератури й наголошується, що епіграф підкреслює іронічне ставлення автора-оповідача до радянської літератури, коли склалися «оди й гімни», писалися

лицемірні статті, що вихваляли радянських вождів. Епіграф до розділу поліфункціональний і містить у собі як концептуальну, так і підтекстову функції.

Джерелом епіграфа XII розділу є рядки: «Вы должны, / Я вас прошу, меня оставит...». Він передбачає майбутні події й має характерологічну функцію, позначаючи паралель між пушкінською Тетяною та героїнею «Крепости» Ліною. У підрозділі виявляються текстуальні збіги, які дозволяють говорити про те, що текст «Евгения Онегина» став відправною точкою в моделюванні взаємин Ліни і Тимашева.

XV розділ роману «Прекрасное есть жизнь» відкривається першим рядком вірша: «Дар напрасный, дар случайный...» (1829). В епіграфі поставлене гостре для В. Кантора питання про трагічну долю мислячих людей у радянському суспільстві. Назва ж розділу відсилає до формули дисертації М. Чернишевського «Эстетическое отношение искусства к действительности», яку В. Кантор перепрочитує під своїм кутом зору. Епіграф, окрім концептуальної – задати тему, виконує також змістовно-підтекстову функцію.

Джерелом епіграфа XVIII розділу «На утро» є рядок із роману «Евгений Онегин»: «Я был рожден для жизни мирной...». Душевні прагнення Тимашева близькі онегінським. Його почуття, навіяні читанням художньої літератури, книжок науково-філософської проблематики, перевіряються життям. Герой не знає себе, а несподіваний поворот подій розкриває очі на його долю.

У XX розділі «Либералии» два епіграфи, а його назва відсилає до давньоримського свята збору врожаю, що супроводжувався гучними гуляннями. Перший епіграф представлений словами «не то Игоря Губермана, не то народными»: «Сперва над нами были ханы, / Потом наследники тевтонов. / А нынче собственные хамы / Рождают собственных Платонов». Цей чотиривірш поширювався усно й належав до губерманівського жанру «гариків». Другим епіграфом слугують рядки з «Евгения Онегина»: «У них свои бывали сходки, / Они за чашею вина, / Они за рюмкой русской водки...». Тема пияцтва, яка часто розроблялася у творах перехідної епохи й була описана вченими (І. Скоропанова, М. Епштейн, М. Липовецький і ін.), у В. Кантора одержує своє звучання: він ототожнює пияцтво із прагненням до волі, поєднує притчу про свободу людини з публіцистичним осмисленням дійсності.

До заключного розділу «Последняя возможность свободы» В. Кантор знову подає два епіграфи. Один із них – з VI розділу «Евгения Онегина»: «Недвижен он лежал и странен / Был томный мир его чела». Метафоричність цієї строфи має особливе значення: як відомо, що О. Пушкін порівнював помираючого Ленського із «домом». У пошуках розгадки своїх страждань Тимашев приходив до висновку, що є заручником свого «дому». З його есе «Мой дом – моя крепость» стають очевидними значення «дому» для персонажа та семантика назви роману. Другий епіграф – із циклу віршів «Стихи к Чехии. Март» М. Цветаєвої – містить парафраз слів Івана Карамазова: «творцу отдать билет». Змістовно-концептуальна функція епіграфа відкриває ідею всепрощення як шляху до свободи духу: для розуміння персонажа важливе цветаєвське відчуття задушеної свободи, а не карамазовський

бунт. Покінчивши життя самогубством, Ілля Тимашев у смерті знаходить справжню свободу.

У підрозділі 2.2. *«Античний “код” у романі “Крепость”»* відзначається, що елліністичні образи найчастіше є характеристикою авторського стилю й виражають властиве митцеві просторове відчуття світу. Найчастіше у творах використовується комплекс образів, мотивів, імен та викликаних ними асоціацій, що можна назвати античним «кодом», який однаково розуміється всіма носіями цієї мови.

У «Крепости» є чимало ремінісценцій, передусім зі «Скорботних елегій» і «Метаморфоз» Овідія. Але В. Кантор звертається переважно до російської літератури, тому античний інтертекст прочитується крізь призму його інтерпретації російським письменством, і розуміння змісту епіграфа вимагає підключення до аналізу декількох значенневих шарів: античного, російської класичної літератури, літератури Срібного віку тощо.

Аналіз епіграфів, узятих із творів Овідія, свідчить, що вони намічають зовнішню канву подій або позначають тематичну домінанту («Лучше в дом не пустить, чем выгнать из дому гостя»; «Чудится мне, / что ни миг, к горлу приставленный меч», «Оба несчастны они...» та ін.), а в підтекст переноситься найважливіша екзистенціальна проблематика, пов'язана з романом Ф. Достоевського «Бесы», п'єсою М. Булгакова «Дон Кихот», драмою А. Островського «Гроза» як із творами про людський вибір. Їхня оригінальна інтерпретація В. Кантором у комбінації з семантикою назв розділів створює широке значеннєве поле, у якому поєднуються філософський, притчевий і публіцистичний первні.

Підрозділ 2.3. *«Інтертекст роману “Мельмот Блукач” Ч. Р. Метьюріна в романі “Крепость”»* присвячений формам включення інтертексту із твору попередника. Розділу IX «Варварство или цивилизация» передує епіграф з нього у зв'язку з розкриттям життєвого шляху Рози Моїсеївни: різні покоління; сучасна й попередня культура з'являються у формі спогадів і розповідей, сну, видіння, листа. У фрагментах спогадів персонажа створюється ідилічний хронотоп, що різко контрастує з розділами, які зображують сучасне життя. Підтекстова функція епіграфа надає проблемі взаємин євреїв та інших національностей метафізичної глибини. Проводячи паралель між Розою Моїсеївною і Адонією, В. Кантор апелює до ідей старозаповітних пророків і першохристиянства, у яких на перший план ставиться думка про єднання народів. У цьому контексті й реалізується висунута автором теорія про те, що причиною антисемітизму є перетворення християнства на державну релігію та відокремлення її від джерела – ідеї про єдиного Бога.

Розділ XVI «Упадок сил» відкривається подвійним епіграфом. Перший є цитатою з «Мельмота Блукача» та пов'язаний з темою довголіття як дару і покарання, мандрівництва й подвижництва в проекції на долю Рози Моїсеївни. Уводячи другий епіграф з «Дон Кихота» Сервантеса, В. Кантор підкреслює ілюзорність уявлень героїні про важливість її існування, про її донкіхотство. Трагедія героїні полягає в тому, що її мрії та ідеали справедливості не мали нічого спільного з реальністю. Бажаючи щастя усьому світу, перебуваючи під владою ідеї комунізму, героїня і їй подібні скалічили життя декільком поколінням.

Епіграф з роману Ч. Р. Метьюріна до розділу XXIII «После смерти» передбачає розповідь про смерть Рози Моїсеївни та про наступний стан її душі. Епіграф містить глибокий філолофсько-символічний сенс: тільки шляхом звернення до християнства можна розв'язати проблему людського існування. Сфера дії епіграфа розширюється, пов'язуючи його не тільки з ідеями єднання, але й з метафізичними ідеями безсмертя людської душі. Водночас у розділі чітко проявляється одна з найважливіших рис екзистенціального роману, подібно до того, як він склався у французькому екзистенціалізмі (Ж.-П. Сартр, А. Камю): наявність двох смислових шарів – публіцистичного, скерованого на дійсність, і філософського, зверненого до глибинних проблем людського існування. Залучення паратексту та інтертексту з класичної літератури підкреслюють цю особливість.

У підрозділі 2.4. «*Форми інтертексту роману “Герой нашего времени” М. Ю. Лермонтова в романі В. К. Кантора*» назви розділів, епіграфи, цитати ремінісценції з лермонтовського твору розглядаються у зв'язку з проблемою зіткнення особистості та соціуму.

Оскільки між класичними творами російської літератури існує проблемно-тематичний і текстуальний зв'язок, лермонтовський інтертекст прочитується за допомогою інших творів. Так, засвоєний М. Лермонтовим мотив трьох карт, трьох випробувань, що пов'язується з «Пиковою дамою» О. Пушкіна, автор реалізує в долі головного героя Іллі Тимашева. Лермонтовський розділ «Фаталист», на відміну від розділу В. Кантора «Русская рулетка», завершує твір позитивним результатом: читач прощається з живим героєм (про смерть Печоріна стає відомо в середині роману), який утверджує активне, дієве ставлення до життя. Складність внутрішнього світу Тимашева нагадує окремі риси і Печоріна, і Мельмота Блукача з їхнім вираженням світовідчуття епохи. Обраний автором епіграф виконує характерологічну функцію, проводить паралель між Печоріним і Тимашевим як типовими представниками свого часу, а також має підтекстовий зміст, виражаючи ставлення автора до таких понять, як «фатум» і «доля».

Розділ 3 «Функція тексту в тексті в романі “Крепость”» складається із чотирьох підрозділів. У підрозділі 3.1. «*Функція вставних новел*» ідеться про поетику вставних новел, авторство яких приписано персонажеві роману: «Джамбли» і «Пугач» з підзаголовком «Фантасмагорія».

У розповідь про, здалося б, повсякденні речі уводяться елементи, що дозволяють говорити про фантасмагорію як невід'ємну складову картини світу письменника. Документальне в романі В. Кантора поступається гротескному, а поряд із реалістичним описом подій виникає фантастичний. Зображуючи безвихідь радянської дійсності, письменник підсилює враження ірраціональності подій використанням особливої форми – сновидної реальності. Сни, видіння, міраж стають засобом подолання світу, його відсторонення, символічного згущення й перебільшення. Таку ж функцію виконують у романі й вставні новели, що можуть бути осмислені, як притча про існування людини. Її створення передбачає подвійний масштаб, коли автор-оповідач вільно перемикається зі сфери міфа-притчі на публіцистичне осягнення проблем сучасності, які знову виводять його у сферу онтологічної проблематики.

Вставні новели зовні не пов'язані з іншими текстами в тексті – есе, написаним Іллею Тимашевим «Мой дом – моя крепость», і статтею про М. Чернишевського. Але у філософському, притчевому плані роману вони співвіднесені між собою. Як і статті Тимашева, оповідання Кузьміна належать самому В. Канторові. Проблеми, порушені в новелах «Джамбли» і «Пугач», відіграють важливу роль у переоцінці філолофсько-естетичних поглядів головного героя. Так, у фінальному діалозі з Кузьміним введена Тимашевим константа культури – «крепость» – виявляється хиткою субстанцією. Фантазмагорія відбиває складність соціокультурних і морально-психологічних процесів, поєднуючи прибульців і землян, тих, хто думає, і тих, які не вдаються до роздумів, «великих» і «маленьких» людей.

Композиція роману «Крепость» забезпечує самостійність вставних новел. Зовнішня показна неузгодженість сюжетних ліній твору та вставних новел «Пугач» і «Джамбли» компенсується їхньою внутрішньою єдністю: вони мають різні форми, але об'єднані проблематикою ролі й місця інтелігенції в суспільстві, в історії й сьогоденні. Інтерпретація змісту роману та вставних новел має взаємоспрямований характер. Внутрішня композиція новел поєднується з композицією «Крепости», співвідносячись як частина і ціле: вони пов'язані низкою алюзій, ремінісценцій, прямих перегуків. Вставні новели підключені до оповідання за допомогою взаємодії із заголовком і епіграфом («Пишите оды, господа...»).

У поетиці фантазмагорії високий сатиричний потенціал, тому вона є потужним засобом критики, спрямованої на соціальні, суспільні, політичні пороки. Для В. Кантора ця тема досить характерна (роман «Крокодил»). У підрозділі аналізується проблематика, образи, мотиви вставних новел і робиться висновок про те, що наскрізний образ листя є образно-філософським символом, що надає особливого сенсу внутрішньому конфлікту між людиною та обставинами, як замкнене коло обставин, як нечиста сила, що позначає зв'язок із потойбічними силами. Для автора у фантазмагорії важливе осмислення соціально-побутового боку дійсності через гротеск, що розширює межі прочитання «Джамблей».

Містифікація В. Кантора, зокрема поява зеленоголових прибульців на вулицях Москви, – підміна особливого роду, що вводить в оману цілеспрямовано, і виникає природно там, де читач повинен самостійно вибудувати асоціативний ряд і провести паралель між застереженнями, які висловлювали мислителі минулого, і сучасністю. Звернімо увагу на разючу деталь: зеленоголові прибульці немов пророкують появу зелених чоловічків, що заповнили Крим перед «референдумом».

Приєм завуальованої фантастики виявляється й у фантазмагоричній новелі «Пугач», де присутні роздвоєні образи, неоднозначно потрактовані події й двоякі припущення. У новелі очевидна алюзія на оповідання А.Чехова «Толстый и тонкий». Використана ним антитеза в описі зовнішності персонажів і їхнього світогляду знаходить відображення й у В. Кантора. Слова «Земная жизнь и есть ад» видаються ремінісценцією відомого вислову «Пекло – це інші» з культової п'єси Ж.-П. Сартра «За замкненими дверима».

У підрозділі 3.2. «*Стаття про М. М. Чернишевському як вставний текст*» аналізується стаття Іллі Тимашева «“Эстетика жизни” – о Чернышевском», присвячена тезі дисертації видатного критика та публіциста – «прекрасное есть

жизнь». Спроба проаналізувати динаміку становлення й осмислення ролі М. Чернишевського в історії літератури – центральна тема статті. В. Кантор актуалізує його головний посыл, що основою «прекрасного» (мистецтва) є життя вільної особистості, а мета митця визначається не створенням прекрасного, а перетворенням сучасної йому дійсності згідно з уявленням про прекрасне. Письменник уважає, що М. Чернишевський упровадив новий підхід до мистецтва – виключний утилітаризм, який рахується з внутрішнім «я» людини та визнає за нею свободу вибору. В. Кантор знаходить для нього оригінальне означення: «демокритичний» мислитель. Переоцінка цієї особистості і її поглядів підводить до висновку про глибокий гуманізм і демократизм М. Чернишевського. Включаючи власний текст у художній твір як статтю персонажа, автор поглиблює не тільки його образ, але й обґрунтовує основні ідеї. Тимашев відкривається з іншого, не побутового, а буттєвого боку, виявляє глибоко філософське бачення світу і російської історії.

У підрозділі 3.4. *«Місце та роль філософського есе “Мой дом – моя крепость” у романі “Крепость”»* аналізується есе Іллі Тимашева. Воно включається в семантичний зв'язок із назвою роману, а також вступає в полеміку із прологом, представленим двома епіграфами з «Путешествие из Петербурга в Москву» О. Радищева та повісті О. Пушкіна «Капитанская дочка». Епіграфи актуалізують зміст тексту й підтексту. Один із них – радищевський, відсилає до глибинної онтологічної проблематики роману «Крепость». Другий апелює до буквального значення слова «крепость» і, водночас, включає смисли, пов'язані з пугачовською ставкою в пушкінській повісті.

Пролог є з'єднувальною ланкою між текстом роману й текстом есе. Між ними виникає глибинний текстуальний і підтекстовий зв'язок: що є «крепость» у державному масштабі й що таке «крепость» душі й тіла (у російській мові слово «крепость» означає і укріплену фортифікаційну споруду, і властивість – міцність). В. Кантор іде від семантики слова, винесеного в назву роману, поглиблюючи його смисли. У підрозділі послідовно аналізуються ідеї персонажа про дім і «крепость» та робиться висновок про те, що трагедія особистості в романі переростає в трагедію суспільства, у якому «некуда пойти человеку». Уводячи в текст есе, у якому містяться роздуми про загальнолюдські проблеми і їхні можливі розв'язання, В. Кантор попереджає про небезпеку безглузлого служіння сильній особистості чи озброєному представникові центру.

Поняття «крепость» у творі набуває онтологічного звучання. Відмінною рисою есе Іллі Тимашева є його нерозривний зв'язок з епіграфами. Обрамляючи роман, вони сукупно відповідають на запитання, над якими б'ються персонажі. Автор перериває страждання своїх мислячих героїв – іде з життя Ілля Тимашев, Ліна поринає в безумство, зникає Петя. Співвіднесення конфліктів із цитованими текстами попередників, з тими, які актуалізуються в «Крепости», можна назвати одним із найбільш загальних композиційних і змістовних принципів, що дозволяють авторові розширювати межі оповіді. Однак принципи співвідношення двох епіграфів у пролозі В. Кантор свідомо порушує, зводячи високе до низького: високе, звернене до Бога: «Отче всеблагий, Ты един даешь крепость» дисонує з описом «крепости»: замість

бастіонів перед подорожанами постало сільце, оточене парканом, де тримає оборону народний цар. Проблема нереалізованих надій та ілюзорних уявлень про «крепость» дому та «крепость» духу виходить на передній план.

У підрозділі **3.5. «Семантика заголовків в аспекті міжтекстових відносин»** підбиваються підсумки спостережень щодо співвідношення паратекстуальних елементів і пропонується типологія заголовків у проекції на їхнє місце в міжтекстових відносинах: заголовки – точні цитати з іншого художнього тексту та заголовки, що включають образ, пов'язаний з іншим художнім текстом.

Назва розділу «Варварство и Цивілізація» ремінісцентно відсилає до одного з розділів трактату Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави» та до есе С. Д. Фаустіно «Цивілізація і варварство. Життєпис Хуана Факундо Кіроги». Заголовок пов'язаний з аргентинською лінією оповіді в романі. Семантика назви розділу «Прекрасное есть жизнь», як ми вже відзначали, апелює до основної формули дисертації М. Чернишевського.

Назва розділу «Русская рулетка» проектується на сюжет однієї з частин роману М. Лермонтова «Герой нашего времени». За епіграф до розділу В. Кантор обирає цитату з цього ж твору. Таким чином, заголовок, епіграф і текст розділу вступають у складну текстуальну взаємодію. Екзистенціальний фаталізм, який притаманний не лише Іллі Тимашеву, але й Ліні та Петі Вострикову, визначає їхню нездатність впливати на власну долю: вони сліпо покладаються на неї, грають із нею в російську рулетку.

Заголовок «Рыцарь печального образа» сигналізує про зв'язок розділу з романом Сервантеса. Незліченні інтерпретації цього твору в російській культурі XVIII–XX ст. стосувалися насамперед моральних завдань, які стояли перед російським суспільством та інтелігенцією. Одним із прикладів таких шукань є вірш О. Пушкіна про «Рыцаря бедного», що став частиною проблематики роману «Идиот» Ф. Достоевського. Роман «Крепость» пронизаний темою донкіхотства: «Дон Кіхот» – настільна книга Рози Моїсеївни, з Дон Кіхотом вона порівнює свого батька, який боровся з «вітряками» в Аргентині, постановку булгаковського «Дон Кихота» дивляться Ліза й Петя.

У **висновках** узагальнюються результати дослідження.

Творчість В. Кантора посідає особливе місце в сучасній російській літературі. Сукупність його художньої та філософської прози, публіцистики, історико-літературних і літературно-критичних досліджень високо оцінена і російською, і європейською критикою. Однак критиками зроблені лише перші спостереження щодо проблематики його творів, у науковий обіг дотепер не введений його найважливіший роман «Крепость», що повністю був опублікований лише нещодавно. Цей сучасний твір письменника пов'язаний з великим минулим культури, у ньому утверджується ідея несумісності живого, творчого, гуманістичного духу з обмеженням свободи людини.

Перегук, у який роман «Крепость» вступає з попередньою літературою, пов'язаний із релігійно-філософськими шуканнями кінця XIX – початку XX ст. та з прозою письменників-екзистенціалістів. Тому продуктивним аспектом вивчення цього твору є осмислення шляхів включення в нього художнього і філософського

досвіду культури, що здійснювався, на наш погляд, за допомогою різних форм паратексту.

Аналіз семантики назви роману «Крепость» і заголовків його розділів дозволяє зробити висновок про те, що більшість із них виконує репрезентативну та номінативну функції («Школа», «Разговоры в коридоре и в комнате», «Урок литературы» тощо). Інші можуть бути описані у вигляді 2 груп: заголовки, що є точними цитатами з інших текстів («Варварство и Цивилизация», «Прекрасное есть жизнь»), і заголовки, що включають образ, пов'язаний з іншим художнім текстом («Русская рулетка», «Рыцарь печального образа» та ін.). Назва самого твору семантично співвіднесена з багатьма його елементами, у тому числі, з інтертекстуальними і паратекстуальними. Удаючись до використання багатозначного слова, автор установлює єдність різних семантичних шарів роману.

Використання епіграфів із творів російської літератури XIX ст. обумовлене їхньою особливою філософською глибиною та образністю, та постає у вигляді смислових вузлів, що акцентують основну проблематику роману. Використання як епіграфів цитат із творів Овідія, М. де Сервантеса, Ч. Р. Метьюріна дозволило В. Канторові представити актуальні проблеми сучасного суспільства в контексті світової культури. Цитовані фрагменти входять у простір роману своїм власним змістом, а також значеннями, якими наділяли ці твори інтерпретатори – письменники, поети, філософи – протягом майже двохсот років. Усе це надає об'ємного звучання сучасному тексту.

Епіграфи стають інструментарієм, що дозволяють авторові позначити напрямок руху сюжету, вказати на деякі сюжетні колізії або акцентувати риси персонажа. З іншого боку, – залучити багатозначний смисловий контекст, що обумовлює онтологічну проблематику роману. Так у творі забезпечується співвідношення двох оповідальних планів – публіцистичного, що звернається до актуальних проблем сучасності, і притчевого, пов'язаного з проблемами людського існування, вибору, особистої свободи. Це дає нам можливість визначити жанровий різновид роману, створеного В. Кантором, як екзистенціальний роман.

Текст у тексті представлений у романі вставними новелами, статтею й есе, авторами яких названі Борис Кузьмін і Ілля Тимашев. Це дозволяє внести додаткові штрихи до характеристики персонажів, показаних не тільки в побутовій, але й буттєвій перспективі – мислителями, полемістами, інтелектуалами. Тут виявилось філософське бачення автора твору, його уявлення як історика й публіциста з певними поглядами на минуле й сьогодення Росії. Публікація В. Кантором цих вставних текстів як власних праць підтверджує відзначену в ході аналізу пов'язаність роману «Крепость» з іншими гранями творчості письменника.

Фантазмагоричні новели є своєрідним способом осмислення складних соціокультурних і моральних процесів. Використовуючи різні прийоми художньої репрезентації філолофсько-естетичної концепції, письменник на новому історичному етапі розвинув основні ідеї Ф. Достоевського, виражені на тематико-проблемному та поетикальному рівнях. Новели не пов'язані з основною лінією оповіді ні героями, ні сюжетом, однак вступають у перегук із внутрішнім

притчевим, філософським планом роману, і звертаються до найважливішої проблеми людського вибору та свободи.

Смисловизачальним елементом у романі «Крепость» є спроба автора показати пріоритетність ідей гуманізму та свободи особистості над тоталітарним мисленням. Згідно з В. Кантором, революційні настрої, приписувані М. Чернишевському радянською наукою, насправді є закликами до справжнього просвітництва, що провадиться через засвоєння християнства як основної складової культури, де митцеві відведена роль проповідника, учителя життя й судді.

Судження про самі основи людського існування наближають В. Кантора до М. Чернишевського, П. Чаадаєва, Ф. Достоєвського, М. Бердяєва, Ф. Степуна, яким присвячені дослідження письменника, а також з його європейськими попередниками-екзистенціалістами.

Роман «Крепость» є глибоким і складним твором, у якому водночас ставляться й розв'язуються питання, важливі для радянських людей періоду застою. Тому у творі багато деталей, які відсилають саме до цього часу й допомагають його легко впізнати. Поза тим, цей час осмислюється як черговий етап історії Росії, коли знову актуалізувалися глибинні світоглядні проблеми, які пов'язані з самим існуванням людини, її вибором, її свободою і мають позачасовий характер. Не випадково автор грається семантикою слова «крепость», акцентуючи в ній те, що пов'язане з міцною, непорушною, міцною основою, на якій стоїть дім, душевний спокій, і тим – «крепь» – що затягує, нищить болото. Актуалізуючи асоціативні перегуки з класикою, В. Кантор відкриває несподіваний зв'язок між хрестоматійно відомими творами літератури та сучасним соціокультурним контекстом.

У центральному творі письменника чітко звучить ідея, що вирізняє його з-поміж сучасних російських мислителів, – упевненість у європейській суті російської культури й самої Росії. Цим він вступає в очевидне протиріччя з панівною на сьогодні думкою про національну винятковість росіян, про європейські цінності як чужі російській свідомості. У всіх своїх творах В. Кантор прагне знайти відповідь на питання про причини притаманних російській свідомості духовного рабства, добровільного підпорядкування сильній особистості, відмови від вільного вибору своєї долі. Песимізм письменника як публіциста й громадського діяча компенсується його глибоко вкоріненою впевненістю у величезному духовному потенціалі російської національної культури. Джерелом його міркувань є російська філософська думка та твори класичної літератури, у яких виявилася ця ідея.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ В ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Метоліди К. И. Творчество В. К. Кантора в оценке критики / Екатерина Игоревна Метоліди // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Літературознавство». – Вип. 2(70). Т. 1. – Харків, 2012. – С. 102-107.

2. Метоліди К. И. Творчество Ф. М. Достоевского в восприятии В. К. Кантора / Екатерина Игоревна Метоліди // Діалоги молодих філологів

колективна монографія [Упор. та ред. О. А. Андрущенко]. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – С. 76-83.

3. Метоліди К. І. Інтертекстуальне прочтєння Пушкінських епіграфів в романі «Крепость» В. К. Кантора / Катєрина Игорєвна Метоліди // Духовні вектори літератури: сопряження і пересєчення: матеріали Міжнародної наукової конференції, посвященої 80-лєттю присудження І. А. Буніну Нобєлевської премії, (30 жовтєня – 1 лїстопада 2013 г., г. Белгород). – Белгород: ІД «БелгородНІУ «БелГУ», 2014. – С. 190-197.

4. Метоліди К. І. Функціонування епіграфів із роману «Мельмот Скиталець» в романі В. К. Кантора «Крепость» / Катєрина Игорєвна Метоліди // Література в контексті культури: зб. наук. праць. – Вип. 24 (1) / ред. кол.: В. А. Гусєв (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – С. 121-128.

5. Метоліди К. І. Характер втілення лїчности Н. Г. Чернышевського в романі В. К. Кантора «Крепость» / Катєрина Игорєвна Метоліди // Мова і культура. – Вип. 17. – Т. I (169). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – С. 206-212.

6. Метоліди К. І. Функція вставних епізодів в романі В. К. Кантора «Крепость» / Катєрина Игорєвна Метоліди // Література в контексті культури: Зб. наук. праць. – Вип. 26(2) / ред. кол.: В. А. Гусєв (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – С. 117-124.

7. Метоліди К. І. Форми інтертекста роману «Герой нашего времени» М.Ю. Лєрмонтова в романі В. К. Кантора «Крепость» / Катєрина Игорєвна Метоліди // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Літературознавство». – Вип. 2(84). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – С. 87-95.

АНОТАЦІЯ

Метоліди К. І. Функція паратексту і його форми в романі В. К. Кантора «Крепость». – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.02 – російська література. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди МОН України. – Харків, 2017.

У дисертації здійснено спробу охарактеризувати функцію паратексту і його форми в романі В. Кантора «Крепость» (1996). Створений на перетині філософської й художньої літератури й маючи великий публіцистичний потенціал, цей роман засвідчує свідоме засвоєння попереднього досвіду російської філософської прози. У роботі вперше проаналізовані функція й конкретні форми інтертекстуальності, запропонована їхня типологія; з'ясоване значення паратекстуальних елементів; осмислена поетика епіграфів і семантика заголовків; виявлені особливості тексту в тексті, охарактеризована жанрова своєрідність роману та місце в його архітектоніці вставних елементів; окреслене значення твору В. Кантора «Крепость» у розвитку сучасного російського роману.

У центральному творі письменника чітко звучить ідея, що вирізняє його з-поміж сучасних російських мислителів, – упевненість у європейській суті російської

культури й самої Росії. Цим він вступає в очевидне протиріччя з панівною на сьогодні думкою про національну винятковість росіян, про європейські цінності як чужі російській свідомості. У всіх своїх творах В. Кантор прагне знайти відповідь на питання про причини притаманних російській свідомості духовного рабства, добровільного підпорядкування сильній особистості, відмови від вільного вибору своєї долі. Песимізм письменника як публіциста й громадського діяча компенсується його глибоко вкоріненою впевненістю у величезному духовному потенціалі російської національної культури. Джерелом його міркувань є російська філософська думка та твори класичної літератури, у яких виявилася ця ідея. Перепрочитуючи під своїм кутом зору, В. Кантор включає їх у світовий культурний контекст, робить рівновеликими видатним європейським інтелектуальним шуканням

Ключові слова: інтертекстуальність, паратекст, епіграф, семантика заголовку, вставний текст, екзистенціальний роман.

АННОТАЦІЯ

Метоліди К. И. Функция паратекста и его формы в романе В. К. Кантора «Крепость». – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 – русская литература. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды МОН Украины. – Харьков, 2017.

В диссертации предпринимается попытка охарактеризовать функцию паратекста и его формы в романе В. Кантора «Крепость» (1996), в котором отразились некоторые важнейшие тенденции развития современного русского романа. Созданный на пересечении философской и художественной прозы, обладающий большим публицистическим потенциалом, он свидетельствует о сознательном усвоении предшествующего опыта философской прозы современной русской литературой. В работе впервые проанализированы функция и конкретные формы интертекстуальности, предложена их типология; установлено значение паратекстуальных элементов; осмыслена поэтика эпиграфов и семантика заглавий; выявлены особенности текста в тексте, охарактеризовано жанровое своеобразие романа и место в его архитектонике вставных элементов; определено место романа В. Кантора «Крепость» в развитии современного русского романа.

Творчество В. К. Кантора занимает свое место в современной русской литературе. Наследие писателя в совокупности его художественной и философской прозы, публицистики, историко-литературных и литературно-критических исследований высоко оценено и русской, и европейской критикой. Однако критиками сделаны лишь первые наблюдения над проблематикой его произведений, в научный оборот не введен его важнейший роман «Крепость», полностью опубликованный лишь в последние годы. Этот роман писателя – современное произведение, связанное с великим прошлым культуры, в котором утверждается идея несовместимости живого, творческого, гуманистического духа и ограничения

свободы человека. Переключка, в которую эта книга вступила с предшествующей литературой, связана с религиозно-философскими поисками конца XIX – начала XX вв. и с прозой писателей-экзистенциалистов. Потому наиболее продуктивным аспектом изучения этого произведения представляется осмысление путей включения в него художественного и философского опыта культуры, осуществлявшегося, на наш взгляд, с помощью различных форм паратекста.

Роман В. Кантора «Крепость» является глубоким и сложным произведением, в котором одновременно ставятся и решаются вопросы, важные для советских людей последних десятилетий периода застоя. Потому в произведении много деталей, отсылающих именно к этому времени и помогающих его легко опознать. Вместе с тем, они осмыслены как очередной этап истории России, когда вновь должны быть подняты глубинные мировоззренческие проблемы, касающиеся самого существования человека, его выбора, его свободы, имеющие вневременной характер. Не случайно автор играет семантикой слова «крепость», выявляя в ней то, что связано с крепкой, незыблемой, прочной основой, на которой покоится дом, очаг, душевное спокойствие, где вырабатываются и сохраняются ценности, а также «крепь», болото, затягивающее, опошляющее, убивающее. Актуализируя ассоциативные переключки с классикой, В. Кантор открывает неожиданную связь между хрестоматийно известными произведениями литературы и современным социокультурным контекстом.

В центральном произведении писателя отчетливо звучит идея, отличающая его от современных российских мыслителей, – уверенность в европейской сути русской культуры и самой России. Этим он вступает в очевидное противоречие с преобладающей сегодня мыслью о национальной исключительности, о чуждых русскому сознанию европейских ценностях. В своих произведениях писатель стремится найти ответ на вопрос о причинах духовного рабства, добровольного подчинения сильной личности, отказа от свободного выбора своей судьбы, присущих русскому сознанию. Пессимизм писателя как публициста и общественного деятеля искупается его глубоко укорененной уверенностью в огромном духовном потенциале национальной культуры. Истоком его размышлений является философская мысль и произведения классической литературы, в которых эта идея проявилась. Перепрочитывая под своим углом зрения, В. Кантор включает их в мировой культурный контекст, делает равновеликими выдающимся европейским интеллектуальным исканиям

Ключевые слова: интертекстуальність, паратекст, епіграф, семантика заглавия, вставной текст, экзистенциальный роман.

SUMMARY

Metolidi K. I. Functions of paratext and it's forms in the novel "Krepost" by V. K. Kantor. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philological Studies. – Speciality 10.01.02 – Russian Literature. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. — Kharkiv, 2017.

The thesis established an attempt to analyze the function and forms of intertextuality in the novel "Krepost" (1996) by V.K. Kantor. Created at the intersection of philosophy, literature, journalism and having great potential, this novel demonstrates a conscious assimilation of previous experience of Russian philosophical prose.

The investigation analyzes specific forms of intertextual ties and their typology, clarifies the meaning of paratextual elements; comprehends poetics of epigraphs and semantics of titles; identifies specificities of the inner text, characterizes genre peculiarities and the place of intext elements in the novel, determines the place of "Krepost" by V. Kantor in the development of modern Russian novel.

The central novel of the writer is predominated by the idea that distinguishes it among contemporary Russian thinkers' works - European confidence in the merits of Russian culture and Russia itself. This comes in apparent contradiction with the nowadays prevailing opinion of Russians' national exclusiveness and unfamiliar to Russian consciousness European values. In all his works V. Kantor seeks for the reasons of Russian conscious and inherent spiritual bondage, voluntary submission to strong personality and denial of free choice of own destiny. Pessimism of the journalist-writer and public figure is compensated by his strong belief in the huge potential of the Russian national spiritual culture. The source of his reasoning is Russian philosophy and works from classical literature, which identify these ideas. Considering them from to his point of view, V. Kantor includes these works in the global cultural context and makes equivalent to the prominent European intellectual quests.

Keywords: intertextuality, paratext, epigraph, semantics of titles, inner text, existential novel.